

PEDAGOGIA INTERVALULUI – MODELUL PEDAGOGIEI DIVINE (A EDUCA ÎN VEDEREA LIBERTĂȚII – INTERVALUL CA PEDAGOGIE DIVINĂ)

Radu-Ioan MUREȘAN*

ABSTRACT. *The Pedagogy of the Interval – Toward a Model of Divine Pedagogy (educating for freedom – interval as divine pedagogy).* This study is an attempt to substantiate human pedagogy on the model of divine pedagogy - the pedagogy of “the interval”, whose symbolic image might be “the empty space” existing between the Creator and Adam in Michelangelo's fresco *Creation of Adam*. It is the antinomic structural space par excellence, the space of freedom and lack of freedom, of order and disorder, that make the flowering of the human creativity possible, according to the logic of a harmonious life seen as a whole. Freedom includes, as a spiral of the opposites, the aspiration for freedom (the good, truth, beauty, justice, etc.) and the run away from freedom (disharmony, disorder, injustice, malice, etc.). Without the acceptance of this dramatic antinomic dynamics of pathos - passion, joy - suffering, death - life, there can be no evolution, no progress, no real foundation for a viable human pedagogy.

Keywords: interval, pedagogy, freedom, antinomy, logos, chaos, rational, irrational, signifiers of freedom

* *Lector universitar, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Departamentul Facultății Teologie Greco-Catolică Oradea, radu.muresan@ubbcluj.ro.*

O, Adame! (...) Nu te-am făcut nici ceresc, nici pământean, nici muritor, nici nemuritor, pentru ca singur să te înfățișezi în forma pe care tu însuși o preferi, ca și cum prin voia ta ai fi propriu-ți sculptor și plâsmuitor de cinste. (...) Omului, Tatăl i-a dat la naștere semințe ce produc de toate și germeii ai vieții de toate felurile; astfel, pe oricare dintre ele le va îngriji, acelea să se dezvolte și să poarte în sine rodul lor.

Piccolo della Mirandola, *Despre demnitatea omului*

Întâlnirea cu o imagine

Acest studiu este rodul unei reflecții pe tema cunoscutei imagini ce reprezintă *Crearea lui Adam* din fresca faimoasă a lui Michelangelo Buonarroti. Plecând de la premisa că orice operă de artă poate ridica o serie de întrebări cu privire la detaliile ce o compun, la semnificațiile acestora în contextul cadrului său tematic, m-am întrebat care ar putea fi semnificația „spațiului gol” situat între degetul arătător al mâinii lui Dumnezeu, întins fără rezervă către creatura sa, și degetul arătător al mâinii lui Adam, a cărui falangă, deși îndreptată către Creatorul său este, totuși, lăsată puțin în jos. Ce poate însemna acest lucru în situația în care relația¹ de comuniune instaurată între Creator și uman (Adam²), vizibilă cu multă ușurință prin întinderea brațelor

¹ Plecând de la o intuiție pe care Isac Newton a avut-o cu privire la „numele” lui Dumnezeu, spunând că acesta este doar un cuvânt relativ (*vox relativa*), Vito Mancuso dezvoltă această idee în modul următor: „În privința numelui lui Dumnezeu, eroarea cea mai comună e aceea de a asocia acest termen cu o ființă personală, reducând orice credință sau cercetare la această entitate. Denominațiunea „Dumnezeu” nu se referă la un nume propriu de persoană, așa cum este numele nostru, nu denumește nici un lucru concret, precum „pământ” sau „fier” și nu este nici un concept abstract precum „frumusețe” sau „adevăr”. Este un cuvânt relativ, ce exprimă o relație, un raport de seniorie, de domnie, dacă e văzută de sus, sau de dependență, dacă e văzută de jos. La fel cum spunem președinte sau rege, specificând imediat al cui președinte sau rege este, la fel trebuie să-l gândim pe „dumnezeu”, specificând al cui dumnezeu sau domn este. Regele sau președintele nu pot fi ceea ce sunt doar dacă autoritatea lor se exercită asupra cuiva. La fel, entitatea pe care o numim „Dumnezeu”, nu ar fi „dumnezeul” sau „domnul” cuiva în absența lumii și a ființelor umane dacă nu ar avea cu cine să se relaționeze devenind, astfel, Domnul. În acest sens, crearea lumii coincide cu nașterea lui Dumnezeu, adică cu trecerea de la Absolut, ca Unul în afara relațiilor, la Dumnezeu ca Domn al lumii. În MANCUSO Vito, *Dio e il suo destino*, (trad. n.), Garzanti, Milano, 2017, pp. 21-22.

² În limba ebraică numele „Adam” înseamnă „uman”, excluzând ideea de persoană adultă de sex masculin, Când se vorbește de Adam nu se vorbește de bărbat, ci de uman, cel născut din pulbere, din humus (*humanum*), creat de Dumnezeu după chipul și asemănarea Sa.

lor, sfârșește, totuși, prin neatingerea acestora, creându-se un „spațiu gol”, vizibil pe fundalul azurii (cosmic) al frescei. În studiul de față voi încerca să ofer un posibil răspuns, plecând de la teza potrivit căreia *spațiul gol* dintre Creator și Adam este *spațiul-interval*, *spațiul simbolic al libertății umane*. Pentru a înțelege profunda semnificație a libertății umane vom încerca să înțelegem, mai întâi, care este principiul acesteia. Vom rămâne focalizați, așadar, pe imaginea frescei *Crearea lui Adam*, pentru a propune printr-un exercițiu de intuiție argumentată, substanță acestui „spațiu gol”, bine știind că „nu există imagine adevărată a priori”³ ci, doar ceea ce se naște din impresiile sensibile ce se configurează la nivelul gândirii sub forma unor imagini⁴.

În căutarea unui principiu.

O posibilă perspectivă cosmologică asupra libertății

Azi, există tot mai multe voci care vorbesc despre o criză a umanității, caracterizată de o ruptură cu trecutul în ceea ce privește modul de înțelegere al „religiei”, al principiului acesteia. Între numeroasele voci care se înscriu în coordonatele acestui discurs, voi aminti doar pe cea a teologului și filosofului Vito Mancuso. În cartea *Il principio passione*, Vito Mancuso susține ideea că Occidentul se află într-o criză de civilizație, deoarece principiul *religio*, acea realitate cu rădăcini în logos, în care toate libertățile indivizilor sunt ținute laolaltă, într-un tot ordonat, într-un sistem operativ, a căzut. Astăzi religia nu mai este izvor de coeziune a celor mai înalte idealuri, prin urmare nu mai există nici civilizație, nici sistem, nici organizare, ci doar o masă de indivizi dezinteresați pentru a face Binele comun. Din punctul de vedere al tradiției, continuă Vito Mancuso, această criză de autoritate⁵ a pus în discuție însăși ideea de

³ WITTGENSTEIN Ludvig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, trad Mircea Flonta și Mircea Dumitru, Humanitas, București, 2001, p. 158.

⁴ Acest lucru îl afirmă Immanuel Kant în *Critica rațiunii pure*: „Capacitatea (receptivitatea) de a primi reprezentări prin felul cum suntem afectați de obiecte se numește sensibilitate”. În KANT Immanuel, *Critica rațiunii pure*, trad. Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, Univers Enciclopedic Gold, București 2009, p. 71.

⁵ Massimo Recalcati este o altă voce importantă care reflectează pe tema lacaniană a evaporării „tatălui”, (legii) a autorității sale simbolice și a multiplelor efecte psihopatologice pe care această evaporare a generat-o asupra vieții noastre individuale și colective. În MASSIMO Recalcati, *L'uomo*

„principiu absolut”, care guvernează lumea, iar a face raționamente asupra acestui proces care a condus întreg Occidentul la falimentul ideii de principiu absolut, este necesar și pozitiv, deoarece constituie o etapă esențială în lunga mișcare a umanității înspre libertate⁶. Pentru depășirea crizei de identitate, care pune în pericol sănătatea umanității contemporane, autorul propune elaborarea unei noi cosmologii cu efecte concrete asupra doctrinei creștine a creației, o doctrină care „să transmită ideea că dragostea este rezultatul unei logici care guvernează lumea, nu unul oarecare, ci cea mai coerentă aplicație a sa, deoarece logica lumii este orientată înspre o tot mai complexă stare de agregare, iar dragostea este fructul cel mai frumos al unei asemenea tendințe⁷. O atare concluzie ce susține existența unui principiu al Universului guvernat nu doar de logică, ci și de sentiment, este interesantă nu doar pentru că concordă cu obiectul preocupărilor mele recente pe tema raportului dihotomic simțuri – rațiune, sensibil – suprasensibil, temă cu o lungă carieră în istoria dezbaterilor filosofice, teologice și științifice, și care a rămas încă nerezolvată cel puțin din perspectiva interdisciplinară, ci pentru că o astfel de abordare, aceea de a pune împreună logica și sentimentul, ca principii ale Universului, rezolvă implicit problema ontologică a modului de simțire al vieții, al emoției vitale pe care noi o purtăm înăuntru, a dispoziției de fond cu privire la existență și la practica de viață care rezultă. A situa logosul și sentimentul în cadrul principiului Universului e o recunoaștere constatată în propria viață, din experiența care atestă că această lume este un proces continuu de agregare și dezagregare, de entropie și negentropie, de logos și haos, ordine și dezordine într-o devenire continuă.

senza inconscio, Figure della nuova clinica psicoanalitica, Raffaello Cortina, Milano, 2010 și *Contro il sacrificio. Al di là del fantasma sacrificale*, (trad. n.), Raffaello Cortina Editore, 2017.

⁶ MANCUSO Vito, *Il principio passione*, (trad. n.), Garzanti Libri, Milano, pp. 27, 32. Conceptul de „libertate” a stat la baza unei alte cărți a lui Vito Mancuso, intitulată *Io e Dio (Eu și Dumnezeu)*. Miza acestei cărți este aceea de a apăra ideea de „libertate”, pe care nu o vede decât în raport cu Dumnezeu. Primele pagini ale acestei cărți prezintă preocuparea autorului cu privire la starea sănătății umanității, a pericolului pe care post-umanismul îl poate aduce cu sine dacă nu se va înțelege cu adevărat faptul că „libertatea”, un concept decisiv ce stă în spatele pronumelui personal „eu”, trebuie înțeleasă în raport cu Dumnezeu, fiind o expresie a dragostei Lui. În MANCUSO Vito, *Io e Dio*, (trad. n.) Garzanti Libri, Milano, 2011, pp. 3-4.

⁷ MANCUSO Vito, *Il principio passione*, (trad. n.), op. cit., p. 35.

Logosul-proiect

Cardinalul Carlo Maria Martini susține că între multele semnificații ale cuvântului „logos” există una care iese în prim plan prin evidența sa: „logosul lucrurilor, adică rațiunea ultimă a existenței realității”⁸. Logosul generează logică iar acest lucru poate fi întâlnit atât la nivel etimologic (logica vine de la logos) cât și la nivel filosofic, ca viziune a lumii, logosul-proiect; conceptul de logos interpretează logica cu care se mișcă natura sub stindardul optimismului, deoarece subliniază faptul că toate lucrurile sunt bune și ordonate între ele, fiind considerate cuvinte ce aparțin unui mare discurs; „logos” înseamnă deopotrivă „cuvânt” și „discurs”; înseamnă și «rațiune», ca facultate de judecare și „calcul”, „raport”, „legătură”⁹. Potrivit lui Vito Mancuso stoicii vedeau în logos valența cosmologică în formarea lumii și valența providențială în guvernarea naturii și a istoriei; punctul culminant este atins de neplatonicele Plotin, pentru care logosul «este principiu, e totul», iar despre divin considera că lucrează conform naturii sale, esenței sale, esență care vorbește prin acțiunile sale de frumusețe și dreptate; acest mod de a privi logosul și lumea are o enormă fascinație pentru minte și o putere liniștitoare asupra psihicului¹⁰. Istoria filosofiei ne arată că logosul stoicilor și al lui Plotin a dat naștere unor filosofii precum cele ale lui Spinoza („prin realitate și perfecțiune înțeleg același lucru”), Leibniz („această lume este cea mai perfectă dintre toate lumile posibile”) și Hegel („ceea ce e rațional este real, și ceea ce este real este rațional”)¹¹. Reținem până aici că sensul cuvântului „logos” este cel de *creator, organizator, de ordine supremă a lucrurilor*.

Haosul, adâncul, apele, întunericul, toposuri ale libertății

Cuvintele Bibliei „La început Dumnezeu a creat Dumnezeu cerul și pământul”, vorbesc despre același statut, prin care înțelegem intima dependență a lumii față de Dumnezeu (Logosul), deoarece toate sunt create de El. Ideea unui „logos creator” Însă prima pagină a Bibliei, dincolo de a fi interpretată doar la lumina logosului-

⁸ Idem, p. 50.

⁹ MANCUSO Vito, *Il principio passione*, (trad. n.), op. cit. p. 126.

¹⁰ Idem, pp. 50, 52.

¹¹ Ibidem, p. 52.

creator, face o trimitere fără echivoc la ideea unei realități nedefinite și neliniștitoare, cea a „haosului”, evidențiată prin cuvintele: „Și pământul era netocmit și gol. Întuneric era deasupra adâncului și Duhul lui Dumnezeu Se purta pe deasupra apelor” (Facere 1,2). Crearea lui Adam este un moment culminant în cadrul unui proces de evoluție a creației început, după cum spune Scriptura, din adânc (abis) și din apele primordiale, din netocmire și goliciune. Ce înseamnă „pământul netocmit și gol”, „adâncul”, „întunericul”, adâncul „apele primordiale? Oare nu este vorba de o realitate simbolică originară, imperfectă, indeterminabilă, o stare primitivă neorganizată, o materie informă prielnică nașterii libertății? Potrivit lui Vito Mancuso, termenii „netocmit” (deșert), „gol” (în ebraică *tohu* și *bohu*), întunericul (în ebraică *hoshekh*), adâncul (în ebraică *tehom*), apele primordiale (*tehom* și *mayim*)”, introduc elementul obscur, „haosul”¹². Toate aceste elemente nu trebuie înțelese ca realități fizice precise, ci ca trimiteri simbolice¹³ pentru a caracteriza haosul inform originar ce exista (Fac. 1,2) înainte ca Dumnezeu să invoce Logosul creator asupra luminii (Fac 1,3).

Haosul primordial, acea „materie informă” (*amorphos hule*) de care vorbește și Iustin Filosoful și Martirul, asupra căreia Dumnezeu s-a aplecat pentru a o „plămădi și ordona”¹⁴, cum spun Clement Alexandrinul și Grigorie de Nazianz, este însăși condiția existenței libertății. Pământul „netocmit” și „gol”, „adâncul”, „întunericul”, „apele” sugerează în mod simbolic toposuri ale libertății; libertatea putând fi înțeleasă ca element structural al principiului creației. Creația este un continuu proces de organizare și rânduire a acestui haos din care s-a născut lumea și care continuă să se nască (*creatio continua*) prin intervenția Logosului care pune ordine în creație.

¹² Cuvântul *cháos* e un substantiv neutru ce derivă din verbul *cháino*, care la rândul său trimite la verbul *chásko*, ce înseamnă «mă deschid», «stau deschis», și la forma *cháσμα*, cu referință la gură, «a căsca», sau în sens tradus «strigăt». MANCUSO Vito, *Il principio passione*, (trad. n.) op. cit., pp. 60, 67. Dex-ul vorbește de „Stare primitivă, de neorganizare, în care, după cum presupuneau cei vechi, s-ar fi aflat materia înainte de apariția universului cunoscut de om; (în unele concepții teogonice) spațiu nemărginit, cufundat în beznă și umplut de „neguri”, în care s-ar fi găsit, într-un amestec confuz, elementele și materia înainte de organizarea lumii; stare de dezordine, primordială a materiei”. *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, Univers enciclopedic, București, 1996, p. 444.

¹³ Simbolic este și „spațiul gol” din fresca *Crearea lui Adam* de Michelangelo.

¹⁴ MANCUSO Vito, *Il principio passione*, (trad. n.), op. cit., p. 219.

Prima pagină a Bibliei conține în mod inechivocabil o trimitere la realitatea originară nedefinită, exprimată prin cuvintele „Și pământul era netocmit și gol. Întuneric era deasupra adâncului și Duhul lui Dumnezeu plutea deasupra apelor” (Fac. 1,2). Prezența apei¹⁵ la originea creației îmi sugerează o analogie cu stadiul prenatal al existenței copilului, respectiv cu lichidul amniotic în care acesta evoluează. În ambele cazuri putem vorbi de nevoia de îngrijire, de veghere. Prin naștere, copilul se află în condiția naturală a strigătului său „originar”¹⁶ (*chásma*), sugerând nevoia¹⁷ de îngrijire (*chásco*) din partea mamei. Deja această nevoie de îngrijire a copilului este experimentată de către mamă pe durata gravidității sub forma așteptării nașterii fiului. Sensul principiului matern originar poate fi extins, analogic, și la nivelul creației. Cuvintele „Spiritul lui Dumnezeu plutea deasupra apelor” (Fac 1,2) pot fi înțelese ca expresii ale așteptării nevoii de îngrijire a propriei creații. Orice așteptare adevărată are o componentă a necunoscutului, se raportează conștient principiului de alteritate, care face posibilă, la fel ca și în dragoste, o altă lume, pentru că coincide cu libertatea sa proprie¹⁸. Din ambele cazuri putem extrage ideea libertății ca principiu

¹⁵ Elementul „apă” din ansamblul acestei realități originare nu se regăsește doar în cosmogonia veterotestamentară ebraică, ci și în cosmogoniile antice ale altor popoare precum sumerienii, egiptenii, babilonienii, asirienii, indienii (*hindu*), care pun în centru lor prezența apei ca element primordial indistinct, fără formă. Idem, pp. 45-46.

¹⁶ Putem vorbi despre începuturile unui nou născut ca despre începuturile unei opere de artă, de aceea vom cita din Martin Heidegger: „Origine înseamnă aici acel ceva prin care și de la care pornind un lucru este ceea ce este și este așa cum este. Numim ceea ce este ceva, în felul în care este esență a sa. Originea unui lucru este proveniența esenței sale”. HEIDEGGER Martin, *Originea operei de artă*, Humanitas, București, 2011, p. 17.

¹⁷ RECALCATI Massimo, *Le mani della madre. Desiderio, fantasmi ed eredita del materno*, Feltrinelli, Milano, 2019, pp. 24-36.

¹⁸ Redăm mai pe larg aceste idei, pe care psihanalistul Massimo Recalcati le dezvoltă în cartea sa, evocând prin aceasta natura paradoxală a libertății experimentată în maternitate și dragoste: „Așteptarea” este forma de experiență radicală pe care o face o mamă, deoarece, în această condiție nu e pentru niciun moment stăpână pe situație. De altfel, orice așteptare adevărată are o componentă a necunoscutului. (...) Așteptarea mamei nu este un simplu eveniment ce poate să apară în lume, ci acel ceva pe care cu toate că îl poartă cu sine, înăuntrul ei, în propriul pântec, în propriile viscere, apare ca un principiu de alteritate care face posibil o altă lume. În maternitate, la fel ca în dragoste, se face experiența imanenței și a transcendenței unite împreună, precum corpul copilului care stă să se nască; chiar dacă este conținut în corpul mamei pe durata gravidității, copilul nu este din această lume. Este paradoxul maternității: pe durata gravidității, fiul este în lume doar prin intermediul corpului mamei, neavând încă, pentru această lume, calitatea de subiect. Idem, pp. 25-26.

modelator, organizator, relațional. Dumnezeu creează lumea în mod liber, prin cuvânt, dar în timp ce o creează, se separă¹⁹ de ea, pentru că o privește ca pe o alteritate ce își prezervă statutul esențial al libertății ei. Dumnezeu devine o prezență-absență (relație/pronie) în raport cu lumea creată, cu omul. La fel se întâmplă și în condiția maternității și a îndrăgostirii. Prin maternitate, (spune psihanalistul Massimo Recalcati), mama face experiența unei proximități absolut străine, o imanență și o transcendență absolute. A fi mame nu înseamnă a cultiva „propriul” ce-i aparține, ci a se deschide Altuia²⁰, a menține liber, conștient, un spațiu, o distanță care sunt inviolabile. Este sensul „spațiului gol”, al „spațiului interval” din centrul frescei *Crearea lui Adam*, „locul” simbolic al libertății vieții, al logosului -proiect - dragoste în vederea cunoașterii abisului, a domesticirii haosului, locul devenirii, al „obiectivării” prezenței²¹ *Dasein*-ului (raportul om-lume) în facticitatea sa²², a survenirii lui Dumnezeu în imanență. Cuvântul „libertate” poate fi considerat așadar cheia de lectură a argumentului nostru: *Pedagogia intervalului este modelul pedagogiei divine*. Altfel spus, pedagogia libertății este modelul pedagogiei divine. Pedagogia intervalului constituie o încercare de ancorare a principiului modelării ființei umane în pedagogia divină: a educa din iubire în vederea libertății responsabile. Principiul libertății nu face referință doar la o stare originară a creației, ci indică și starea naturii umane, însoțirea acesteia spre ideal - libertatea vieții.

Plecând de la această premisă cosmologică a nașterii libertății, ne putem întreba: cum se aplică ea în cazul umanului? Pentru a deveni o persoană, umanul trebuie să parcurgă, prin educație, drumul către libertate, potențial încifrată în însuși punctul său de plecare. Cum poate deveni persoana umană o ființă liberă, dacă nu printr-o permanentă educație (logosul - proiect) a inteligenței, a voinței și a sentimentelor sale? Educația înseamnă a te pune pe cale, a străbate un drum, drumul propriei deveniri din punct de vedere psihologic, rațional și spiritual. Este un parcurs sinuos, un travaliu

¹⁹ „În această perspectivă *Big-Bang*-ul se poate concepe ca o retragere a lui Dumnezeu dintr-o energie primordială a singularității cosmice. Dumnezeu se retrage și ființa explodează ca un copil care, rămas dintr-o dată fără părinți, explodează într-un plâns disperat în căutare de ajutor. Din această cauză fiecare fragment de materie pătruns de o tensiune nerăscumpărată, este în căutarea unei unificări originare”. În MANCUSO Vito, *Il principio Passione*, (trad. n.), op. cit, p. 211.

²⁰ RECALCATI Massimo, *Le mani della madre*, (trad. n.), op. cit. p. 27.

²¹ În mod paradoxal, marele gol al vieții pare a fi, uneori, însăși viața.

²² HEIDEGGER Martin, *Ființă și Timp*, trad. Gabriel Liiceanu, Cătălin Cioabă, Humanitas, București, 2012, p. 245.

pe care psihanalistul Massimo Recalcati îl numește „sacrificiu simbolic”, ce implică transformarea vieții biologice și intrarea într-un spațiu-timp al devenirii propriei vieți, a noii vieți libere. Pentru ca viața unui nou-născut, situată în irațional²³ (haosul originar), să devină rațională, guvernată de logosul – proiect, ordonator, trebuie să treacă prin experiența sacrificiului plăcerii. Cu timpul, noul născut va trebui să înlocuiască sânul mamei, la care a făcut „experiența unei limbi pe care Lacan o numește *lallangue* (o limbă făcută din carne, afecte, emoții, *lalații*, semne, sunete, gesturi, șoapte, ceva ce nu corespunde legilor limbajului”²⁴), cu limbajul (logosul), iar acest lucru va implica sacrificiul propriei plăceri.

Modelarea persoanei pe parcursul vieții prin intermediul logosului relațional (eu-tu/noi/voi), conduce inevitabil la excelență, înțelegă nu ca exemplaritate competitivă²⁵, ci ca modalitate de împlinire a propriei persoane libere. Omul împlinit înseamnă educarea propriei inteligențe, propriei voințe, propriilor sentimente, dar mai ales educarea spre libertatea care, în termeni tradiționali, era numită spiritualitate. A

²³ Iraționalul, prostia sau nebunia (înțelegă nu în sens clinic, patologic) este acea entitate care se distinge de rațiune. Pentru a înțelegă mai bine ce este nebunia, trebuie mai întâi să înțelegem ce este rațiunea. Rațiunea înseamnă o serie de reguli care ajută la conviețuirea unei familii, a unei societăți sau instituții cu cât mai puține conflicte. Rațiunea se întemeiază pe principiul *non contradicției* conform căruia un lucru este acel lucru, nimic altceva. Dar, oare, e adevărat acest principiu? Dacă luăm în mână un creion, acel creion este doar un creion pentru a scrie, sau poate avea și alte întrebuintări? Dacă ne apărăm de cineva care ne atacă, atunci creionul nu devine o armă de apărare sau chiar de atac? Putem vorbi, așadar, de o polivalență a lucrurilor și, implicit, a semnificațiilor acestora. Polivalența este cadrul în care funcționează nebunia. În vise întâlnim teatrul nebuniei întrucât regulile stabilite de rațiune nu mai funcționează: putem zbura (constanta imponderabilității), suntem spectatori și actori în același timp, categoriile spațiului și ale timpului nu mai există, etc. În limbajul îndrăgostiților expresii precum „mă înnebunește” „sunt orbit”, „mi-am pierdut capul” sunt tot atâtea expresii ce exprimă prezența nebuniei, pierderea controlului rațiunii. Nebunia stă la baza genialității, inspirației și creativității umane. Din acest punct de vedere *Elogiul nebuniei sau discurs despre lauda prostiei* a lui Erasmus de Rotterdam poate fi văzut, pe de o parte, ca fruct al creativității umane, pe de altă parte, ca operă ce prezintă două moduri diferite de a vedea lucrurile acestei lumi: unul glorios, care te îndreaptă spre deșertăciunea (nebunia) acestei lumi, și celălalt demn de dispreț care, în realitate, are amprenta adevăratei înțelepciuni. Nu poți vorbi despre nebunie (prostie) umană dacă nu ești locuit de ea.

²⁴ RECALCATI Massimo, *Le mani della madre*. (trad. n.), Feltrinelli, 2015, p. 46.

²⁵ O instituție, fie că e vorba de familie, școală sau biserică, care își programează exemplaritatea (unor modele exemplare) produce psihotici, spune psihanalistul Massimo Recalcati.

spune spirit și libertate înseamnă unul și același lucru²⁶, înseamnă o lume în stare de deschidere, de nevoie de organizare, o lume în care logosul are libertatea de a interveni pentru a o modela, așa cum a modelat realitatea originară informă, indeterminată, asupra căreia s-a aplecat prin cuvânt: „Și a zis Dumnezeu...”, (Fac. 1,3), sau prin lucrarea mâinilor Sale (Fac. 2, 7, 21), pentru a o pune în ordine, nu doar pe durata celor șase zile²⁷, ci în mod progresiv, evolutiv²⁸, ca pe o „creație continuă”²⁹. Drumul spre libertate este sugerat într-un alt pasaj biblic, cel al istoriei poporului lui Israel. Ce a însemnat pentru poporul lui Israel porunca Domnului trimisă faraonului prin glasul lui Moise? „Lasă poporul meu să plece ca să-mi slujească în pustiu” (Exod 7,16). Ce poate să însemne, mai precis, în acest context, cuvântul „pustiu” (*tehum*)? El poate fi asociat cu cuvântul „rătăcire” și în același “libertate”. Libertatea poporului lui Israel începe odată cu rătăcirea sa prin pustiu. Am putea spune că o primă etapă

²⁶ MANCUSO Vito, *Dio e il suo destino*, (trad. n.), Garzanti, Milano, 2017, pp. 90-91.

²⁷ Lumina (zi, noapte), tăria (cerul), apele de sub cer (pământ), verdeța, pomii roditori, luminătorii (soarele, luna) stelele, vietățile din ape și deasupra apelor, omul după chipul Său. *Facerea* (1, 3 – 31; 2, 1-25). *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2015. Toate citatele ulterioare vor păstra variantele acestei ediții.

²⁸ Aici se cuvine să distingem cu atenție *datul* evoluție de evoluționism. Trebuie să distingem, adică, rezultatul cercetării științifice de interpretarea acesteia sub semnul unei condiționate filosofii a naturii. (...) Evoluționismul este o filosofie a naturii care interpretează datul evoluției pe baza a două cauze: întâmplarea și selecția naturală. (...). Atunci când vorbește de originea fenomenelor, știința contemporană abandonează însă logica neodarwinistă de tip întâmplare + selecție naturală și gândește în perspectivă contrară, care s-ar putea denumi *agregare naturală*. Potrivit acesteia originea vieții e explicată prin trimitere la un ambient acvatic numit „supă prebiotică” în care se structurează o agregare progresivă a atomilor (oxigen, hidrogen, carbon, azot, fosfor) din care ar fi ieșit apoi moleculele organice necesare vieții (proteine, acizi, nucleii, zaharuri, grăsimi) până la a ajunge, printr-o situație norocoasă din punct de vedere chimic, la o compoziție în stare să se miște și să se recompună de una singură. (...) Ortodoxia neodarwinistă, în schimb, recunoaște doar întâmplarea/aleatorismul prin care apar mutațiile și secera selecției naturale, în timp ce exclude orice direcție de sens, finalitate. (...) De aceea, în ceea ce privește teoria evoluționistă, pentru filosofia naturii totul este opera întâmplării, a cazului. În MANCUSO Vito, *Il bisogno di pensare*, (trad. n.), Garzanti, Milano, 2017, pp. 87-89.

²⁹ Ideea în credința creației și în evoluție văzută ca o „creație continuă” este menționată de către Magisteriul Bisericii Catolice prin glasul Papei Ioan Paul al II-lea: „Credința în creație și teoria evoluției nu sunt contradictorii; evoluția presupune creație; creația se pune în lumina evoluției ca un eveniment ce se perpetuează în timp - ca o creație continuă - în care Dumnezeu devine vizibil ochilor credinciosului în calitate de Creator al cerului și al pământului”. MANCUSO Vito, *Il principio passione*, (trad. n.), op. cit. p. 126.

în drumul spre libertate este rătăcirea. Dar rătăcirea în sine nu este o cale definitivă spre libertatea umană, ci o adâncire într-un haos (adânc) necontrolabil. Rătăcirea fără lege sau, mai bine spus, fără *Tablele Legii* (în cazul poporului lui Israel), nu devine o libertate responsabilă, ci rămâne haos pur. Legea este esențială pentru libertate, dar nu suficientă în sine. Fără dragoste ea devine legalism, culpabilizare, sentențiere, verdict, judecată în conformitate cu legea. Însotită de dragoste ea se schimbă din lege – a – libertății (legalism), în libertate – a – legii, punctul de suspendare a legii realizându-se în momentul interpretării acesteia în cheia dragostei³⁰. Legea dragostei lui Dumnezeu în omenire este prezentă și în pustiul rătăcirii de azi. Acesta, precum haosul primordial (adâncul) sau pustia rătăcirii poporului lui Israel, are nevoie de o deschidere spre cunoaștere, ordonare, domesticire³¹.

Ce mod de educație se propune azi în rândul tinerilor? Azi se cultivă obsesia performanței, a vedetismului, uitând că o completă educație include și dimensiunea fundamentală a rătăcirii, a falimentului, cum spune Massimo Recalcati, întrucât nu există educare la libertate responsabilă în afara experienței falimentului. Sacrificiul plăcerii nu poate fi înțeles decât în logica educației înspre libertate responsabilă, trecând de fiecare dată, într-un fel sau altul, prin experiența falimentului, a rătăcirii, precum cea a poporului lui Israel la ieșirea din sclavia Egiptului, experiența „risipirii”³², ca în parabola *Fiului risipitor*, parabolă asupra căreia vom reveni în partea a doua a acestui studiu.

³⁰ Mesajul biblic începând cu Adam și Eva, continuând cu Cain și Abel, parabola Fiului risipitor (exemplele biblice ar putea continua) este unul al dragostei, nu al legii, altfel spus, al suspendării legii, un fel de renegare a reperului Legii. Dumnezeu spune: „Din toți pomii din rai poți să mănânci. Iar din pomul cunoștinței binelui și răului să nu mănânci, căci, în ziua în care vei mânca din el, vei muri negreșit (Fac. 1,16-17). Ce face Dumnezeu după ce Adam și Eva mănâncă din pomul cunoștinței binelui și răului, îi omoară? Nu! Îi îmbracă în frunze de smochin, le oferă șansa deschiderii spre relație și implicit spre istorie. Nici Cain nu este omorât de Dumnezeu, conform legii Talionului, după ce își ucide fratele Cain, ci i se oferă șansa de a-și reclădi viața: va avea un fiu, pe care îl va chema Enoh care înseamnă a reîncepe de la capăt), va construi chiar și o cetate.

³¹ Școala de azi se rezumă, în mare parte, doar la „instrucția” elevilor și studenților, neavând capacitatea de „a educa”, iar acest lucru se face ținând cont de diversitatea și specificitatea inteligenței fiecărui copil, elev, student; mai precis, fără o adecvată educație a emoțiilor și sentimentelor, inteligența umană nu se deschide. Dacă inima nu este cucerită (sedusă), nici inteligența umană nu poate fi cucerită, spune Platon.

³² PLEȘU Andrei, *Parabolele lui Isus. Adevărul ca poveste*, Humanitas, București, 2012, pp. 259-270.

Libertatea vieții

Viața și libertatea sunt teme ce au fost mereu în centrul preocupărilor umane din toate timpurile. Filosofia, teologia, artele s-au întrebat ce este mai importantă viața sau libertatea, primatul vieții asupra libertății sau viceversa? Pentru noi un lucru pare sigur: a trăi înseamnă a lupta mereu pentru salvarea vieții și a libertății, acestea fiind realități ce constituie modul nostru de a fi. De aceea, ele trebuie ținute mereu împreună, pentru a putea vorbi despre libertatea celui în viață, sau despre viața celui liber. Întreaga istorie a umanității poate fi gândită ca o luptă pentru a ține unite aceste două principii: viață și libertate. Ea a depins mereu de pericolele ce amenințau viața sau libertatea. Rezolvarea lor se poate face pas cu pas, prin discernământ, prin raportarea lor la o realitate dată (haos - caz). O acțiune înțeleaptă izvorăște întotdeauna din asocierea realității cu ideea. Când se insistă foarte mult pe realitate, neținându-se cont de idee (principiu, normă), realitatea se autodistruge, iar procesul vieții nu mai înaintează. Când se insistă doar pe idee, se trădează realitatea. Istoria ne învață ce înseamnă în anumite circumstanțe punerea principiului înaintea realității. Conducătorii revoluționarilor francezi de la 1789 au afirmat în unanimitate principiul ideii, necăutând armonizarea acestuia cu realitatea. *Libertate, Egalitate, Fraternitate* au fost cuvinte frumoase, mobilizatoare, strigate în mulțime, fără însă a se ține cont de implicațiile morale reale pe care acestea le purtau cu sine. Poate fi oare asociată ideea de libertate cu cea de egalitate, atâta timp cât există o contradicție antagonică³³ între ele? Din perspectiva libertății, cetățenii sunt egali în drepturi. Ori egalitatea în drepturi suprimă tocmai principiul libertății, deoarece libertatea nu se poate împărtăși în mod egal decât prin anularea egalității. Natura libertății este natura vieții umane, dar, pentru a funcționa, acestea trebuie înscrise în sfera unei înțelepciuni care cântărește, analizează, gândește, discerne. Se impune, cu alte cuvinte, afirmarea unui principiu sapiențial operativ, în măsură să combată orice tip de dogmatism cu privire la libertate, egalitate sau orice alt principiu. Iar acest lucru se întâmplă doar în măsura în care se armonizează

³³ Prin „contradicție antagonică” se înțelege conținutul unui proces de dezvoltare care nu se rezolvă decât prin distrugerea elementului vechi în favoarea celui nou. <https://www.qdictionar.com> (05.05.2019). De exemplu, o tendință reformatoare, de orice tip, va avea mereu de combătut în raport cu o tendință conservatoare.

studiul analitic al realității cu gradul de tensiune a ideii invocate. Acest raționament, coroborat cu principiul educării întru³⁴ libertate a persoanei, ne îndeamnă să ne întrebăm dacă există azi o armonizare a principiului privind „binele” persoanei cu realitatea, în ceea ce privește instituția școlii, familiei, bisericii, sau se perpetuează, de fapt, aceeași manieră de promovare a unui principiu inadecvat realității?

Educarea întru libertate nu se reduce doar la stipularea unor principii morale, comportamentale, sociale, ci înseamnă cultivarea unei viziuni ontologice mature asupra lumii și implicit a naturii umane, dar mai ales lămurirea modului în care Dumnezeu a fost gândit în Istorie. Teologul Vito Mancuso spune că, dincolo de conștiința pericolului catastrofelor ecologice, care planează asupra planetei, de incapacitatea etică de a fonda în conștiințe primatul binelui și al justiției, există o problemă mult mai profundă, de natură teologică; demascarea tezelor care l-au redus pe Dumnezeu la o divinitate jenantă, un Mare dictator, de care mintea trebuie să se elibereze. Este condiția indispensabilă pentru a regăsi adevărul experienței spirituale și a ne reîntoarce pentru a vorbi cu fundamentat despre bine și justiție; așa vom putea combate, cu o oarecare posibilitate de rezistență, nihilismul insidios. Ideea lui Vito Mancuso în cartea *Dio e il suo Destino* este că Dumnezeu e iubire, nu o divinitate a răzbunării, a pedepsei, a nimicirii celor păcătoși, divinitate pe care Vito Mancuso o numește „Deus”; o interpretare parțială a lui Dumnezeu condusă, în mod special, către perspectiva unei sistematice „voințe de putere” numită „omnipotență”³⁵.

Înțelegând că Dumnezeu este Dumnezeul iubirii, al libertății, vom înțelege și vom cultiva o viziune cosmologică matură, potrivit căreia libertatea este principiu fondator originar al creației. Pe structura logosului ordonator și al haosului primordial, aflate într-o logică antinomică continuă, poate fi înțeles principiul libertății, libertatea fiind condiția voită a acțiunii Creatorului (Logosului) în vederea modelării haosului. Știința mecanicii cuantice reiterează aceeași idee a existenței legilor contradictorii, antagonice dar, totodată, și a veridicității lor³⁶. În acest sens Niels Bohr spunea că: „există două tipuri de adevăr: adevăruri simple, în care contradicțiile sunt evident absurde, și adevărurile profunde, recognoscibile din faptul că opusul (contradicția)

³⁴ NOICA Constantin, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Humanitas, București, 2011, pp. 31-40.

³⁵ MANCUSO Vito, *Dio e il suo destino*, (trad. n.), Garzanti, Milano, 2015, pp. 13, 19-20.

³⁶ Se ocupă de comportamentul atomilor și a particulelor subatomice

este la rândul său un adevăr profund³⁷. Tot aici se înscrie și ideea fizicianului Brian Green, potrivit căruia teoria mecanicii cuantice (cea care explică structura materiei) și teoria relativității (cea care explică expansiunea universului) funcționează perfect fiecare în ambitusul ei, cu toate că fizicienii nu reușesc să le concilieze, deoarece sunt incompatibile între ele³⁸.

Acceptând logica adevărilor contradictorii dar, totodată, adevărate, vom putea înțelege mai bine natura antinomică a ființei umane. Erich From vorbește despre starea naturii umane (esența sufletului) ca despre o „o contradicție care își are rădăcinile în înseși condițiile existenței umane”³⁹. Există o ambiguitate de principiu care ne locuiește și căreia trebuie să învățăm a-i face față conștientizând-o prin lucrarea logosului ordonator și asumând-o la nivel corporal prin rațiune, sentiment, voință și spirit. Făcând acest lucru depășim nivelul mental al erorii logice, pe care ni-l induce contradicția. Poate că natura umană, spune Vito Mancuso, își găsește rădăcinile antinomice în însăși structura materiei acestei lumi, ceea ce face ca mintea umană să fie divizată între aleatoriu și proiect (desen), libertate și necesitate, absurd și sens, contingență și teleologie, anarhie și monarhie, punct de vedere moral și punct de vedere fizic, haos și logos⁴⁰. De aceea în fața rațiunii pot fi tot atâtea motive pentru susținerea unei teze, pe cât pot fi în favoarea antitezei. Iar acest lucru nu a fost receptat fără o oarecare preocupare (neîntemeiată, de altfel), concretizată prin evidențierea lipsei punctelor ferme în încercarea de a defini persoana umană⁴¹. Potrivit aceluiași Vito Mancuso e vorba de o preocupare neîntemeiată, nefiind vorba de existența a două căi dintre care una adevărată, ci de o necesitate structurală. Aceasta din urmă,

³⁷ MANCUSO Vito, *Il bisogno di pensare*, (trad. n.), Garzanti, Milano, 2017, p. 72.

³⁸ MANCUSO Vito, *Il principio passione*, (trad. n.), op. cit., p. 113.

³⁹ FROMM Erich, *Sufletul omului*, Trei, București, 2017, p. 150.

⁴⁰ MANCUSO Vito, *Il principio passione*, (trad. n.), op. cit., p. 113.

⁴¹ Ideea de lipsă a punctelor ferme îi aparține lui Freud și a fost expusă personal într-o conferință ținută la Universitatea din Viena, în anul 1917 prin aceste cuvinte: „nu mai știm cine suntem cu adevărat atâta timp cât omul după Copernic nu a mai rămas în centrul universului, așa cum după Darwin a pierdut poziția privilegiată între toate ființele vii, iar odată cu psihanaliza nu a mai rămas nici măcar patron în propria casă. Ceea ce Freud numea *Es* este manifestarea antropologică a *cháos*-ului (termen grecesc care înseamnă abis) din *Theogonia* lui Hesiod, a abisului primordial *tehom* (termen ebraic care înseamnă „abis”) evocat de Biblie și a supei de quark considerată de astrofizicienii începutul tuturor lucrurilor. În MANCUSO Vito, *Il bisogno di pensare*, (trad. n.), Garzanti, Milano, 2017, p. 102.

continuă Vito Mancuso, poate fi polemică și dualistă sau armonioasă și duală. Iată pe larg cuvintele lui Vito Mancuso:

„ (...) sunt două modalități diferite de a înțelege raportul dintre totalitatea ființei și lumea materială, dintre transcendență și imanență: există o modalitate polemică și dualistă și o modalitate armonioasă și duală. Modalitatea polemic-dualistă exaltă transcendența descalficând imanența, îl iubește pe Dumnezeu disprețuind lumea: este vorba de un stil de a înțelege religia, față de care sunt foarte distant. Modalitatea armonioasă și duală afirmă transcendența dar fără a disprețui materia, afirmă doar că aceasta nu e totul”⁴².

Revenind la principiul-haos ne putem întreba: de ce insistăm atât de mult pe această idee într-o lume pe care o considerăm „cea mai bună dintre lumile posibile”⁴³, o lume, potrivit tradiției creștine, ordonată și guvernată de principiul Logos? Pentru a înțelege fundamentele vieții umane e foarte important să înțelegem fundamentele creației, conform *Catehismului Bisericii Catolice* (art. 282): „doctrina creației este de o importanță capitală, ea vizează înseși fundamentele vieții umane și creștine”⁴⁴, aducând implicit o anumită antropologie și o certă idee ontologică. Într-o formulare foarte sintetică, putem spune că, din punct de vedere antropologic, se poate vorbi despre om ca natură creată pentru libertate, iar din punct de vedere ontologic, de ideea transcendenței. Antropologia și ontologia au sens doar în lumina creației la baza căreia stau logosul-proiect și principiul-haos, materia informă neplămădită (abisul). Ambele pot fi considerate elemente structurale, origine ale ordinii lumii și naturii umane⁴⁵, ale condiției vieții umane autentice. Statutul dual, antinomic al vieții și libertății poate fi înțeles doar în lumina creației. În primele unsprezece capitole, Cartea Facerii prezintă tocmai această dialectică originară a logosului (Fac 1-2) și a haosului originar (Fac. 1-3), adică viața (libertatea) văzută ca o contradicție continuă⁴⁶. În continuare, vom face o prospecție în lumea metamorfozelor

⁴² MANCUSO Vito, *Dio e il suo destino*, (trad. n.), op. cit., p. 95.

⁴³ LEIBNIZ Gottfried Wilhelm, *Eseuri de Teodicee. Asupra bunătății lui Dumnezeu, a libertății omului și a originii răului*, Polirom, Iași, 1997, p. 13.

⁴⁴ *Catechismo della Chiesa Cattolica*, (trad. n.) Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1992, p. 87.

⁴⁵ ERASMUS din Rotterdam, *Elogiul nebuniei sau discurs despre lauda prostiei*, trad. de Robert Adam, Antet, Imprimeria de Vest, Oradea, 1995.

⁴⁶ Primele două capitole prezintă creația ca fiind toată lumină, deoarece totul este bun, în timp ce următoarele nouă capitole din *Facere* vorbesc despre negativul și urâțul vieții (izgonirea din Rai,

„intervalului”, păstrând, metodologic, raportarea de tip paradoxal, conform naturii antinomice a libertății. Altfel spus, vom păstra preocuparea pentru o expunere alternativă a adevărilor contradictorii, semnificante ale libertății, conform principiului lingvistic potrivit căruia toate limbajele implică un semnificat și un semnificat.

Metamorfoze ale intervalului, semnificante ale libertății

Libertatea ca antinomie

Dacă mintea umană în fața marilor întrebări asupra existenței (de unde venim, cine suntem, încotro ne îndreptăm și, la nivel moral, de ce să alegem mai degrabă binele decât răul) sesizează antinomia, la fel se întâmplă și în cazul libertății. Termenul „libertate” înmagazinează în sine nu doar ideea dorinței de eliberare a ființei umane ci, în egală măsură, ideea de suferință, refuz, greutate, fugă de libertate. Această contradicție fundamentală o trăim adesea de-a lungul vieții. Pe de o parte, trăim libertatea ca o aspirație a ființei umane, o înălțare descătușată de orice formă de constrângere, obligații, îndatoriri. Pe de altă parte, libertatea nu mai poate fi definită ca o aspirație a naturii umane, ea fiind trăită ca greutate, suferință. Această contradicție apare de nesoluționat; nu permite posibilitatea unei sinteze. Libertatea include, ca într-o spirală a contrariilor, forța aspirației spre libertate și forța refuzului, fuga de libertate. Vorbind despre singurătate, despre frică și derută, despre sentimentul „neputinței” omului contemporan, o temă anticipată de Kierkegaard (secolul al XIX-lea), Nietzsche (nihilism) sau de Franz Kafka, Erich Fromm spune că “oamenii nu pot îndura la nesfârșit. Nu pot continua să ducă povara „eliberării de”...; trebuie să încerce să scape de libertate cu totul, dacă nu pot progresa de la libertatea negativă la cea pozitivă. Marile căi sociale de evadare în zilele noastre sunt supunerea față de lider, așa cum s-a întâmplat în țările fasciste, și conformismul compulsiv, predominant în democrația noastră”⁴⁷. E în natura

omicidiul lui Abel, unirea sexuală dintre „filor lui Dumnezeu” și „fiicele oamenilor”, potopul universal, turnul lui Babel etc). În MANCUSO Vito, *Il principio Passione*, (trad. n.), op. cit. p. 379.

⁴⁷ FROMM Erich, *Fuga de libertate*, trad. de Cristina Jinga, Trei, București, 2016, pp 143-144.

ființei umane să aspire la libertate și, în același timp, să o refuze, tocmai pentru că libertatea e suferință, greutate, responsabilitate. Ne aflăm în mijlocul unei contradicții ce sugerează o definiție de tip paradoxal: libertatea poartă cu sine condamnarea; suntem condamnați la libertate, tânjind după libertate, în același timp fugim de libertate. José Ortega Y Gasset spune că și atunci când preferăm să nu alegem, facem o alegere prin refuzul de a nu alege; nu putem evita niciodată faptul de a nu ne asuma responsabilitatea alegerilor sau a refuzurilor noastre, la fel cum nu putem spune că în viață hotărâsc circumstanțele⁴⁸.

Libertatea ca logos-proiect

Azi, poate fi oare armonizată viziunea etică, filosofică creștină, a principiului-logos (bine, justiție) cu prezența haosului identificat în plan existențial, cu răul, durerea, suferința inocenților? Poate fi menținută în ecuația creației lumii ideea existenței haosului originar (o condiție a libertății creației), ca ceva intim naturii creației, sau discursul despre haosul primordial trebuie citit doar în cheia păcatului originar, a dezordinii pe care acesta a creat-o în lume și din care trebuie să știm să extragem binele⁴⁹?

Natura umană este un loc al libertății logosului în vederea edificării personalității spirituale. Edificare înseamnă un continuu progres, o continuă itineranță spirituală, o tentativă permanentă de armonizare a lumii interioare cu cea din afară,

⁴⁸ ORTEGA Y GASSET José, *Revolta maselor*, trad. de Coman Lupu, București, Hummanitas, 2007, p. 83.

⁴⁹ Creștinismul prin Sf. Augustin (*De civitate Dei*, XI, 22) a formulat un răspuns, explicând natura dialectică a conceptului de *harmonia mundi*, cu reverberație în teoria cosmologică muzicală, utilizând instrumentul țitrei: „Dumnezeu ar fi putut elimina răul, dar atunci armonia lumii nu ar mai fi urmat frumusețea sa. Precum coardele citharei (țiterei), pe care muzicianul le acordează cu sunete înalte și melodioase dar și cu sunete joase și grave”. În SEQUERI Pierangelo, *La risonanza del sublime. L'ideea spirituale della musica in Occidente*, (trad. n.), Edizioni Studium, Roma, 2008, pp. 46. Cithara (țitra) este un instrument cu coarde foarte popular în Grecia antică, în MOUTSOPOULOS E., *Muzica în opera lui Platon*, București, Omonia, 2006, pp. 111-121. Aceeași idee a explicării (justificării) existenței răului în lume e reiterată de Sf. Augustin, și împreună cu el *Catehismul Bisericii Catolice*: „Într-adevăr, Dumnezeu omnipotent, fiind în mod suprem bun nu ar permite niciodată ca un rău să existe în lucrarea mâinilor Sale, dacă nu ar fi fost suficient de puternic și bun de a desena din rău un bine”. În *Catechismo della Chiesa Cattolica*, art. 311, (trad. n.), Libreria Editrice Vaticana, 1992, p. 96.

o armonizare a contrariilor, a iraționalului cu raționalul, a simțurilor cu rațiunea, a nebuniei cu înțelepciunea. Vorbind despre condiția vieții umane, psihanalistul Erich

Fromm spune că „Viața înseamnă creștere structurată și prin propria sa natură nu se supune predicției sau controlului strict. În tărâmul vieții ceilalți pot fi stimulați numai prin forțele vieții, precum iubirea, stimularea, exemplul”⁵⁰. Învățând ce-i libertatea putem deveni personalități spirituale, libere. Suntem în măsura în care suntem liberi. Fiecare dintre noi este acea parte de energie (spirit) liberă în raport cu energia materiei corporale care îl face să se miște, să trăiască, să gândească într-un mod cu totul particular, creativ. Fiecare ființă umană este propria sa interioritate liberă care nu poate fi redusă doar la materie⁵¹. Dacă am extrapola sintagma „creștere structurată” a lui Erich Fromm și am aplica-o creației, aceasta ar însemna lucrarea Logosului („Și a zis Dumnezeu”) asupra unei realități în curs de modelare: „Și pământul era netocmit și gol” (Fac. 1, 2). Hosul nu trebuie văzut ca fiind opus ființei, nici măcar ca stadiu intermediar ce stă între nimicul primordial și creație, ci ca o caracteristică intrinsecă a naturii create care e în mod structural haos+logos⁵². (logos+abis). Subliniem acest lucru, deoarece acceptând ideea unei creații aflate într-un continuu proces de evoluție, în care logosul și haosul sunt considerate componente ale principiului generativ dual (antinomic) primordial din care a evoluat lumea, vom putea înțelege taina naturii antinomice a minții și a libertății omului.

Libertatea ca forță a aspirației pentru lucrurile prezente și viitoare

Studiile de antropologie teologică ne spun că Dumnezeu a creat lumea în mod liber⁵³; pe om l-a creat „o ființă personală și liberă, (...) o ființă care se autopoedă, un subiect stăpân pe sine, (...) irepetabil, capabil să-și configureze existența în mod creativ”⁵⁴. Toate aceste atribute nu sunt posibile decât din perspectiva principiului libertății, a dragostei sapiențiale a lui Dumnezeu de a-i întipări omului în suflet dorul

⁵⁰ FROMM Erich, *Sufletul omului*, op. cit., p. 66.

⁵¹ MANCUSO Vito, *Dio e il suo destino*, (trad. n), Garzanti, Milano, 2017, pp. 25-26.

⁵² MANCUSO Vito, *Il principio passione*, (trad. n), op. cit., p. 380.

⁵³ LADARIA F. Louis, *Antropologia teologică*, trad. din lb. ital. de Pr. dr. Ștefan Lupu, Sapienia, Iași, 2019, p. 157.

⁵⁴ Idem, p. 154.

propriei împliniri, expresie a libertății. Degetul mâinii lui Dumnezeu, întins cu pasiune către Adam, sugerează dorința, forța erosului creator, puterea negrăită a dorului⁵⁵ lui Dumnezeu de a trezi (nu a impune) în Adam libertatea capabilă să răspundă libertății Sale, de a descoperi glasul *voluptății lucrurilor viitoare*, cum spune *Zarathustra* lui Nietzsche. Libertatea este un proces evolutiv care se desfășoară într-un interval de timp. În perimetrul sunetelor limbajului muzical, de exemplu, suma intervalelor ce constituie o organizare sonoră (o formă muzicală⁵⁶) ce se desfășoară în timp este o constantă – unitatea intervalului. Prin unitate nu înțelegem uniformitate, ci „Unitatea Multiplului”⁵⁷, altfel spus „unificarea multiplicității fenomenelor sonore”⁵⁸. Muzica este un proces sonor temporal care se desfășoară într-un spațiu-timp bine precizat. Distanța dintre degetul mâinii lui Dumnezeu și cel al lui Adam, din fresca lui Michelangelo, poate fi cea a unei coloane sonore (organizare sonoră), expresie a libertății-vieții lui Adam în Dumnezeu, simbolul prezenței nevăzute a proniei cerești în creație mărturisit de gândirea creștină începând cu Augustin⁵⁹, continuând cu Toma

⁵⁵ Nu putem să nu amintim aici faimosul „imn” a lui *Zarathustra*, *Despre marele dor*: „O, suflete al meu, te-am învățat să spui oricărui „astăzi” cum spui „odată” sau „odinioară” și peste orice Aici și Dincolo și Acolo să treci dansând. O, suflete al meu, te-am netezit de orice cută și pulberea, paianjenii, și clarobscurul și le-am îndepărtat. O, suflete al meu, spălatu-te-am de orice searbădă pudoare și te-am convins să dănțui gol în ochii soarelui. Cu uraganul care se numește „spirit” suflat-am peste marea ta infuriată: toți norii i-am împrăștiat, l-am sugrumat chiar pe sugrumatorul căruia toți îi zic „păcat”. O suflete al meu, eu îți-am dat dreptul ca să spui Nu precum furtuna și să spui Da precum cerul fără nori; calm ca lumina stai acuma și cutreieri furtunile negației. O, suflete al meu, îți-am dat deplină libertate în privința celor create și a celor increate: cine cunoaște acum, ca tine, voluptatea atâtor lucruri viitoare?” În NIETZSCHE Friederich, *Așa grăit-a Zarathustra*, Humanitas, București, 2012, pp. 268-269.

⁵⁶ Potrivit *Stilisticii muzicale* „forma muzicală înseamnă modul de organizare a evenimentelor sonore, care prin derularea lor în timp, se pliază pe anumite tipare arhitectonice”. În TIMARU Valentin, *Stilistică muzicală*, vol. I, tom A, Media Musica, Cluj-Napoca, 2014, p.7.

⁵⁷ Potrivit tabloului schematic al culturilor, a lui Constantin Noica, expresia „sublimarea Unului în Multiplu”, poate fi reformulată prin sublimarea „Unului Multiplu”. NOICA Constantin, *Despre demnitatea Europei*, București, Humanitas, 2012, p. 43.

⁵⁸ SOMBART Elisabeth, *Ca sunetele să devină muzică*, Spandugino, București, 2014, pp. 33-34.

⁵⁹ În *De civitate Dei* Sf. Augustin spune: „El care a dat trupului origine, frumusețe, formă, o dezvoltare fecundă, un aspect sănătos al membrilor; El care a dat sufletului irațional memorie, sensibilitate, instinct și sufletului rațional spirit, inteligență, voință; El care nu a încetat de a furniza o armonie tuturor părților și, într-un anumit sens a dăruit o pace, nu doar cerului și pământului, îngerului și omului, dar până și membrilor mici și neînsemnate ale animalului, minusculele pene ale păsării, a florii câmpului, coroanei de frunze a copacului. Ei bine nu se poate crede că un asemenea Dumnezeu

de Aquino⁶⁰ și Hegel⁶¹.

Libertatea ca asumare lucidă a înfrângerii în luptă cu viața

Libertatea, marele dor al lui Dumnezeu sădit în om, nu are un statut definitiv, ci trebuie mereu recâștigată. De aceea tema libertății sugerează, totodată, vagul, deruta, iraționalul, inexpressivul, condiția antinomică a vieții. În lume nu există doar binele, ci și răul. Expresia degetului lui Adam, ușor lăsat în jos, poate sugera nu doar condiția omului care se autoposedă, stăpân pe sine, irepetabil, capabil să-și configureze existența în mod creativ, ci și abandonul lucid în fața sortii jalnice, crude, amăgitoare, întunecate. Toate aceste adjective creionează portretul unei existențe umane reale, înlănțuite, ce se poate transforma într-un strigăt de luptă, care poate marca începutul unui proces continuu, sau într-o resemnare lucidă, dramatică, fără speranță, ca în primul poem, intitulat *O fortuna*, din cantata scenică *Carmina Burana* a compozitorului german Carl Orff: „O soartă, asemenea lunii, ești atât de schimbătoare la înfățișare, mereu crești și descreești, într-o viață jalnică”⁶².

a putut să priveze de legile providenței Sale, regatele oamenilor, domeniile și serviciile lor”. În MANCUSO Vito, *Il Principio passione*, (trad. n.), op. cit. p. 33.

⁶⁰ „Totuși este necesar să se spună că toate se supun divinei providențe, nu numai în universalitatea lor, ci și în singularitatea lor”. În TOMA din Aquino, *Summa Theologica*, I, Q. 22, Art., 2/5, trad. coord. Alexander Baumgarten, Polirom, Iași, 2009, p. 245.

⁶¹ „Libertatea în esența sa include în sine tocmai infinita necesitate de a ajunge la conștiință, -deoarece ea este conform conceptului său, știință despre sine, și prin acesta la realitate; libertatea își este sieși scopul pe care îl înfăptuiește e unicul scop al spiritului. Către acest scop final s-a tins neconținut în cursul istoriei universale, lui i s-au adus toate jertfele de-a lungul timpurilor pe vastul altar pământesc. (...) Acest scop final este ceea ce Dumnezeu urmărește în lume dar Dumnezeu fiind desăvârșirea, el nu se poate vrea decât pe sine însuși, decât propria sa voință.” În HEGEL Georg W. F., *Prelegeri de Filosofie a Istoriei*, trad. Petru Drăghici și Radu Stoichiță, Editura Academiei R. S. România, București, 1968, p. 22.

⁶² Redăm întregul citat: „Este când nepăsătoare, când plină de grijă, în joacă, față de agerimea minții: sărăcia, puterea, le topește precum gheața. Soartă crudă și deșartă, tu roată nestatornică, situație rea, sănătate amăgitoare și pururea trecătoare, întunecată și acoperită de văluri, te încordezi chiar și împotriva mea; în joacă îndur acum, cu spatele gol, ticăloșia ta. Norocul mântuirii și al virtuții îmi este acum potrivit, dorința și neîmplinirea veșnic se află la strâmtoare. În această oră, fără întârziere, instrunați coardele lăutei! Căci prin lovitura soartei este doborât cel puternic, plângeți toți cu mine!” În TIMARU Valentin, *Stilistică muzicală*, vol. 2, tom A, op. cit., p. 429.

Libertatea ca proces continuu

Expresia libertății omului decurge din expresia vieții sale, din natura dorințelor și a tendințelor împlinite sau neîmplinite, care îl obligă să se confrunte cu realitatea și cu sine însuși. Fără jocul dorințelor naturale sau a lipsei dorințelor nu se poate vorbi de libertate. Începem să devenim liberi abia atunci când înțelegem că nu suntem liberi. Când vom accepta suma tuturor condiționărilor biografice, familiale, sociale, culturale, lingvistice⁶³, religioase, politice, etc., vom putea înțelege că libertatea este asumarea tuturor acestora, nu negarea lor. Există însă o majoritate care nu e liberă, după cum există o minoritate care, datorită conștiinței de sine, a infinitei ei nevoi de a ajunge la conștiință, cum spune Hegel, a angajamentului pentru un ideal, poate ajunge la libertate. Călea libertății este un proces de eliberare *din* înspre eliberarea *pentru*; de la eliberarea dintr-o situație la angajamentul pentru un ideal mai mare decât noi înșine. Ca să se poată cultiva dorința de a trăi, trebuie să existe libertatea de a crea și de a construi, libertatea de a te minuna și de a te aventura. O astfel de libertate necesită ca individul să fie activ și responsabil, nu un sclav sau o rotiță bine hrănită din marea mașinărie⁶⁴. Libertatea există, dar trebuie cucerită. Din punct de vedere calitativ, călea libertății nu înseamnă alegerea unei singure direcții. Este o cale a zig-zagurilor, un labirint al alegerilor reușite și eșuate cu care omul se confruntă zi de zi, ceas de ceas. La nivel afectiv, această stare a victoriilor și eșecurilor parțiale nu poate fi receptată decât prin sentimentul unei libertăți parțial câștigate, mereu în așteptarea unor noi izbânzi, a unor noi confirmări care să o împlinească și să-i confere statutul unei *libertăți depline*. Conștientizarea stadiului de libertate înseamnă un pas înainte pe drumul câștigării libertății depline. În sinuoasa itineranță spre libertate intră în joc aspectele cele mai incompreensibile ale ființei umane expresii ale libertății umane, pe care le vom numi, împreună cu Erich Fromm *unicitate, individualitate*⁶⁵ (înțelegând prin acestea potențialul senzorial, emoțional, intelectual și spiritual) și tainic (secret). Toate acestea își dezvăluie sensul odată cu drumul parcurs, cu itineranța luminoasă sau adumbrită de încercările călătoriei, de înțelegerea sau neînțelegerea unor situații experiate în spațiul-timp al parcursului vieții.

⁶³ Limbajul se naște dintr-o experiență vitală unică pentru fiecare dintre noi; un lucru e vorbirea limbii române, altul e vorbirea limbii italiene, maghiare, germane, chineze, japoneze, ruse.

⁶⁴ FROMM Erich, *Sufletul omului*, op. cit., p. 60.

⁶⁵ FROMM Erich, *Fuga de libertate*, op. cit., p. 10.

Libertatea persoanei ca unicitate, individualitate, taină (secret)

Conștientizarea stadiului de libertate atins înseamnă un pas înainte pe drumul câștigării libertății depline. Pedagogia intervalului poate însemna, cum spuneam mai sus, strategia unui detașări, a unei distanțe voite sau impuse. Pentru Erich Fromm conceptele de *unicitate* și *individualitate* definesc nu doar condiția ideală a structurii caracteriale umane, ci pun în lumină înțelegerea semnificației „libertății umane adevărate”⁶⁶, *depline*. Omul de azi, spune același Erich Fromm, despovărat de constrângerile unei societăți preindividualiste, colectivizante, care îi oferea siguranță și limită deopotrivă, nu a câștigat sensul libertății, acela de dezvoltare a sinelui său individual; deși i-a adus independență și raționalitate, libertatea l-a izolat și mai mult, făcându-l în consecință anxios și neputincios, fiind pus în situația de a fugi de povara libertății, acceptând noi dependențe și supuneri, sau de a înainta până la realizarea deplină a libertății adevărate⁶⁷. Dar au oare oamenii nevoie de libertate, în măsura în care a trăi înseamnă exercitarea condiției *sine qua non* a libertății, a faptului de a decide sau nu ceea ce vom deveni în această lume? Decizia pentru libertate sau fuga de libertate, spune Ortega y Gasset, se află mereu într-o situație limită, deoarece chiar și atunci când suntem disperați și ne lăsăm în voia sorții, având sentimentul amânării deciziei, luăm hotărârea de a nu hotărî. Prin urmare, este un mod greșit a spune că în viață hotărâsc circumstanțele, ele fiind dilemele mereu noi în fața cărora caracterul nostru, expresie a individualității sau a societății, va trebui să decidă.⁶⁸ Gabriel Liiceanu spune că majoritatea oamenilor nu au nevoie de libertate, ci mai mult ca orice, au nevoie de protecție, iar pentru a avea de la cine să învețe libertatea, au nevoie de cei ce luptă pentru libertate; pentru a nu arăta ca în comuna primitivă, specia a avut nevoie de libertate pe care a exersat-o prin agenții – puțini - ai libertății⁶⁹.

Educarea ființei umane în vederea libertății înseamnă educarea în vederea triumfului splendorii existenței unicității și individualității sale în raport cu autoritatea protectoare, despotică, cu masele (majoritatea) care, azi, în numele unei ideologii (corectitudinea politică), reclamă dreptul de aservire a majorității la minoritate.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ ORTEGA Y GASSET Jose, *Revolta maselor*, op. cit., p. 83.

⁶⁹ LIICEANU Gabriel, *Au oare oamenii nevoie de libertate?* în *Continentele insomniei*, Humanitas, București, 2017, pp. 80-81.

Triumful individualității înseamnă triumful omului mânat de propria dorință în vederea atingerii unui scop propriu. Este triumful omului în mulțimea pe care o traversează, nu fără dificultăți, știind să-și facă loc printre vecini fără a-i ciocni și să se așeze în fața lor fără a-i supăra.⁷⁰ Libertatea și autoritatea nu pot fi gândite altfel decât din perspectiva unicității și individualității ființe umane, ca „un miracol irepetabil”⁷¹, sau „existență în mister și pentru revelație”⁷². Măsura splendorii ființei umane este măsura unicității și individualității ce include nu doar „existența în mister”, ci și posedarea unui mister propriu, a unui „secret” unic al fiecărei ființe umane, semn al diferenței, tensiunii devenirii proprii vieții în raport cu sine și cu ceilalți; al distanței și apropierii, enigmă indescifrabilă care rezistă oricărui efort de interpretare exhaustivă, rațională. Nu credem a fi greșit faptul de a pune la fundamentul persoanei umane conceptele de *unicitate*, *individualitate* și *secret*, expresii incontestabile ale libertății construite, darul participării la viața comunității⁷³.

Libertatea persoanei ca relație

A defini un termen (*definitio terminorum*) înseamnă a pune limită hotarelor semnificațiilor sale, a pune margini orizonturilor de semnificație ale termenului. Care sunt limitele naturii umane, câtă vreme Revelația, cultura și știința vorbesc despre unicitatea, irepetabilitatea, individualitatea, misterul persoanei, câtă vreme misterul omului este misterul lui Dumnezeu? Ethosul ființei umane este Dumnezeu, spunea Heraclit. Câtă vreme omul e mister, cunoștințele noastre despre el vor fi mereu fragmentare, incomplete. Problema educației umane în vederea cultivării libertății privește, prin urmare, nu doar educarea emoțiilor, sentimentelor, inteligenței emotive, modului de a gândi cu propria minte⁷⁴, ci toate acestea prin prisma misterului om, a naturii sale transcendente. De multe ori, în cursul vieții se naște întrebarea, încă nerezolvată, ce este omul? În *Tractatus logicus-philosophicus*, Wittgenstein vorbește

⁷⁰ CONSTANT Benjamin, *Libertatea anticilor și libertatea modernilor*, Baroque Books & Arts, București, 2018, p. 22.

⁷¹ Formularea îi aparține lui Friederich Nietzsche, în introducere la cartea lui Schopenhauer *Arta de a fi fericit*. În SCHOPENHAUER Arthur, *Arta de a fi fericit*, Cartex, București, 2018, p. 11.

⁷² BLAGA Lucian, *Trilogia culturii*, Humanitas, București, 2011, p. 460.

⁷³ BUBER Martin, *Eu și Tu*, Humanitas, București, 1992.

⁷⁴ LIICEANU Gabriel, *Nebunia de a gândi cu mintea ta*, Humanitas, București, 2016.

de enigma vieții, implicit de enigma omului când spune: „Dezlegarea enigmei vieții în spațiu și timp stă în afară de spațiu și timp”.⁷⁵ Omul nu este însă doar o problemă nerezolvată, o enigmă, ci constituie în sensul cel mai riguros un mister, cum spuneam, reflexie a misterului lui Dumnezeu. De aceea, cheia pedagogiei umane se află în relația creaturii cu Creatorul. În calitate de creaturi ale lui Dumnezeu, suntem fii ai Acestuia, întrucât condiția de creatură nu poate fi decât cea a unui fiu născut dintr-un tată. În viață putem evita condiția de părinte biologic, putem fi lipsiți de frați, surori, prieteni dar nu putem evita condiția de a nu fi fii părinților noștri. Provenim dintr-o relație în care doi este înaintea lui unu. Educarea persoanei include ontologic ideea propriei libertăți, într-o relație de tip *Eu-Celălalt* în năzuința pentru libertate sau fuga de libertate. Astfel, „intervalul” este simultan locul nemijlocirii sau ceea ce îl face pe Adam să fie în mod nemijlocit ceea ce este și, totodată, acel ceva care îl va face să devină ceea ce este experiind binele și răul, adevărul și minciuna, frumosul și urâtul, sănătatea și boala, împlinirea și degradarea, bucuria și tristețea, aprecierea și deprecierea, virtutea și păcatul, împlinirea și falimentul, siguranța și angoasa, îngrijorarea și anxietatea. Intervalul este locul întâlnirii omului cu sinele propriu, cu Dumnezeu (experiența mistică), este spațiu-timp al existenței umane ce integrează stadiul ontologic al esteticului, eticului și misticului în trăirea fenomenologică a acestora; este registru al temporalității și a unei restaurări înnoitoare în Hristos; „loc” ce presupune relația, dialogul, o raportare a unui *Cineva* către un *Celălalt*, a unui *Eu* către un *Tu*, a unei persoane către o altă persoană, sau a creaturii către Creatorul său. Imaginea Creării lui Adam sugerează ideea unei continue actualizări, înnoiri a creaturii, un act care se justifică prin forța mișcării sugerată de întinderea viguroasă, fără răgaz, a brațului Creatorului către creatura Sa. Ce poate însemna această continuă înnoire a creaturii dacă nu o continuă dorință de îngrijire, modelare a ființei umane, în condiția libertății autoimpuse de același Creator și exprimată atât de sugestiv prin degetul mâinii lui Adam, a cărui falangă este simultan întinsă și retrasă în fața Creatorului său.

⁷⁵ WITTGENSTEIN Ludvig, *Tractatus Logico-Philosophicus*, trad. Mircea Flonta și Mircea Dumitru, Humanitas, București, 2001, p. 158.

Libertatea ca autoritate

Raportul libertate - autoritate este un raport antinomic ce scoate la lumină chipurile unor permanente tensiuni situate într-o dialectică a toleranței și intoleranței, omeniei și fanatismului, individualității creative și automatismului majoritar, conștiinței și violenței, bunăvoinței și invidiei. Stefan Zweig vorbește de tensiuni umane ce pot fi stăvilit doar prin puterea legii, a instituțiilor, a disciplinei morale; libertatea implică autoritate. Niciun popor, nicio epocă, nici o pedagogie, nicio religie, nici un om rațional nu este scutit de această demarcare mereu necesară, mereu actuală: libertate-autoritate. Fără autoritate libertatea ar fi un haos, precum fără libertate autoritatea ar deveni tiranie⁷⁶. Instituțiile, legile, cumpătarea și disciplina morală sunt o parte a libertății, nu dușmanul ei, iar eliminarea acestora conduce la anularea libertății, a identității. Din perspectiva autorității familiei, a școlii, a religiei, prin educație intrăm în posesia unei identități precis conturate, a unui unghi specific și irepetabil asupra vieții, a unei viziuni interconfesionale, interetnice, interculturale, a unei bunăvoințe totale sau parțiale pentru înțelegerea rolului instituțiilor, legilor, a cumpătării și disciplinei morale, a prezenței *celuilalt*, a existenței unei diversități culturale locale, naționale sau transnaționale. De aceea trebuie să acceptăm ideea că dobândirea unei identități culturale și religioase, acționează asupra calității de om nu într-un sens restrictiv, ci în sensul accesului la universal al unei identități bine definite. În termenii lui Constantin Noica, suntem o închidere care se deschide.

Educarea în vederea cultivării libertății **unicității, individualității și secretului** persoanei impune cu necesitate autoevaluarea statutului factorului educațional, simbol al autorității. La începutul acestui studiu susținem ideea armonizării principiului cu realitatea concretă. Educatorul va conștientiza miza profundă a misiunii sale: aceea de custode sacru al unicității, al individualității și al secretului ființei umane. În niciun caz educatorul nu poate fi profetul autoproclamat al tainei celui educat; conștient de inviolabilitatea libertății persoanei, educatorul va face *cale împreună* cu învățăcelul în vederea descoperirii de sine și a sensului propriei libertăți. Fiecare educator/pedagog va tempera în propria persoană orice pornire invazivă, proclamată chiar și în numele propriei autorități. Având conștiința misiunii, educatorul, spune

⁷⁶ „ (...) tensiuni care exprimă în fond hotărârea profund lăuntrică și strict personală specifică fiecărui ins în parte: omenia sau political, Ethosul sau Logosul, personalitatea sau colectivitatea”. În ZWEIG Stefan, *Un strigăt împotriva morții, (Castellio contra Calvin)*, Orion, București, 1992, p. 13.

Massimo Recalcati, va recepta intuitiv în persoana pe care o educă, simultaneitatea unei frumuseți strălucitoare, admirative și totodată amenințătoare; va trăi o experiență sub semnul antinomiei existențiale, admirativ și contrariat în egală măsură de frumusețea tainică, înmugurită a vieții persoanei educate, dar va fi cuprins și de o oarecare îngrijorare la apariția ideii pericolului ștergerii diferenței simbolice dintre generații⁷⁷. O astfel de atitudine nu poate porni decât dintr-o autentică raportare la inefabilul și inexorabilul acestui dat: *libertatea cultivării secretului ființei umane*. Exprimându-se cu privire la mesajul Parabolei *Fiului Risipitor*, Massimo Recalcati spune că: „ (...) darul cel mai mare pe care un părinte îl poate oferi fiilor săi este darul libertății fiului”⁷⁸. Înțelegerea acestui lucru naște în mod profund o dragoste paternă, promptă a se livra dezinteresat, discretă, iertătoare, condiție *sine qua non* a oricărei pedagogii a libertății. Aceste caracteristici confirmă dragostei statutul de Lege, iar educatorului, cel de simbol al Legii, cel care va acționa discret, detașat, păstrând - în mod dureros, dar necesar - distanța, lipsit fiind de pornirea intruzivă, invazivă, caracteristică statutului său patern, în vederea creării spațiului libertății, spațiul unicității, individualității și secretului persoanei. Darul cultivării unicității, individualității și secretului se exercită în spațiul-timp al libertății relației educator-educat, educat-educator. Orice educație își are principiul în acest dar, el fiind darul de preț pe care un *educator* îl poate oferi celui *educat*. Această teză contrazice sofismul libertății native a persoanei umane. Darul libertății este un dar în măsura în care fiecare persoană îl descoperă, îl conștientizează, iar acest lucru nu se întâmplă preponderent de unul singur, ci prin relația persoanei cu celălalt. Acesta poate fi unul dintre înțelesurile expresiei degetului lui Dumnezeu îndreptat fără rezervă către Adam: nevoia de relație în libertate. Expresia degetului lui Adam sugerează parcă mai mult dorința de libertate decât cea de relație, poate, astfel spus, o relație intermitentă, indecisă, arbitrară, liberă.

Astăzi, educația propune un alt model de pedagogie a libertății. Instituția familiei (sau orice tipuri de instituții) exaltă, ca principiu prioritar educativ, dialogul, empatia, devenită hegemonică în cadrul oricărui raționament psihopedagogic. Este vorba aici de o schimbare epocală de paradigmă survenită pe fondul apusului *vocii*

⁷⁷ RECALCATI Massimo, *Il segreto del figlio. Da Edipo al figlio ritrovato*, Feltrinelli, Milano, 2017, pp. 16-17.

⁷⁸ Idem, p. 19.

grave, a *privirii severe a tatălui – protector*.⁷⁹ Această paradigmă este una a dialogului, a înțelegerii reciproce, empatiei, în virtutea căreia “Tații nu mai reprezintă simbolul Legii, ci, la fel ca și mamele, se ocupă și de corp, de timpul liber și de afectele propriilor lor copii”⁸⁰. Este un model pedagogic ce se înscrie perfect în ideologia *corectitudinii politice* a lumii de azi. Paradigma vocii *grave* și cea a vocii empatice, prietenești, complice, nu corespund însă unui model educațional corect. Vocea gravă și severă a tatălui protector a apus, iar cea a tatălui *cool*, prieten al propriilor copii, este neproductivă pe termen lung. Cazul primei paradigme absolutiza un model legalist, principial, autoreferențial, care excludea aproape orice nouă survenire identitară a fiului în raport cu modelul legii invariabile, tradiționaliste. Acest lucru cere o reconsiderare din temelii a modelului educațional tată-fiu și a modelării pedagogice ce va ține cont de *enigma* fiului. Conștiința enigmei fiului va naște simultan obligativitatea conștientizării nevoii unui interval al libertății reciproce dintre tată și fiu și, implicit, implementarea unui model educațional ce va revela sensul legii nu ca lege a pedepsei, ci a dragostei, principiu de la care nu se poate face niciun rabat. Figura tatălui-educator iartă în numele unei legi a cărui fundament nu este scris în niciun cod, ci doar în însuși actul iertării, nobilă expresie a libertății Legii⁸¹. În numele acestei legi educatorul poate oferi celui educat darul libertății sale. Tatăl/educatorul nu va căuta să obțină prin dialog sau empatie consimțământul unei înțelegeri reciproce (compromis) în relație cu fiul, ci va respecta cu demnitate și în spiritul libertății enigma indicibilă a propriului său fiu.

Concluzie

În cadrul acestui studiu, *spațiul-interval* dintre Creator și Adam este *spațiul simbolic al libertății umane*. Aceasta este teza argumentată în lumina pedagogiei libertății divine. Am încercat să pătrund prin imaginație în taina Creației, să coroborez reflecția privind imaginea *Crearea lui Adam* a lui Michelangelo cu textul biblic din Cartea Facerii, acesta din urmă fiind însoțit de lupa hermeneutică a teologului Vito

⁷⁹ RECALCATI Massimo, *Il segreto del figlio*. op. cit. pp. 15-16.

⁸⁰ Ibidem, p. 15.

⁸¹ Idem, p. 16.

Mancuso. Consider că viziunea cosmologică a acestuia rezonează atât cu lucrarea logosului–ordonator, a logosului–proiect: „Și a zis Dumnezeu” (Fac.1,3), cât și cu cea a „principiului–haos”, acesta din urmă fiind considerat o realitate originară nedefinită, neorganizată, fundamentată biblic prin cuvintele: „adânc” (abis), „gol”, „întuneric”, „deșert” „ape primordiale” (Facere 1,2). Analiza raportului logos – haos m-a ajutat să înțeleg faptul că la originea Creației există o logică antinomică voită de Creator, ca o condiție a posibilității libertății. Din această logică cosmică am dedus, în consecință, existența unei logici antinomice cu privire la adevărul despre viață și om, înțelegând că modul de a gândi sensul vieții noastre, educația noastră trebuie să fie ancorat în realitate, înțelegând prin aceasta raportul antinomic cu frumusețea, dar și cu asprimea vieții și a lumii. Lumea aceasta nu este cea mai frumoasă dintre toate lumile posibile. Adevărul vieții este antinomic și nu poate fi altfel - lucru verificat inclusiv în planul marilor teorii științifice ale mecanicii cuantice și ale relativității. În planul gândirii umane, acest lucru se traduce prin libertate versus necesitate, dezordine versus ordine, frumos versus urât, bine versus rău. Toate acestea nu pot fi înțelese decât într-o dinamică relațională antinomică, în care pasiunea, expresie a libertății Iubirii creatoare originare, poate fi simultan și bucurie, și suferință. O atare logică ne poate ajuta să nu cădem pradă falselor iluzii ale vieții. Pe baza acestei concluzii am propus câteva posibile metamorfoze (semnificante) ale pedagogiei „intervalului”, urmând o desfășurare tematică conformă aceluiași principiu al antinomiei lucrurilor. Am vorbit astfel despre libertate (interval) ca antinomie, ca logos-proiect, forță a aspirației pentru lucrurile prezente și viitoare, asumare lucidă a înfrângerii în luptă cu viața, proces continuu, unicitate, taină, relație, autoritate. Pedagogia intervalului, modelul pedagogiei divine, înseamnă a educa în vederea libertății, expresie a Iubirii Creatorului pentru Creația Sa.